

שמחה בונם אורבאך

עמודי המחשבה הישראלית

חמש דמויות בפילוסופיה
בצירוף אנתולוגיה להגות ישראל

חלק ראשון 8246com

הרשות המשותפת לחינוך יהודי ציוני
המרכז הפדגוגי
רח' העסקן 3, ירושלים - 93557
5683

מהדורה שניה

מס' 8246com
המחלקה לתרבות ולתורה
המחלקה לתרבות ולתורה
גא להתויר למקומו אחר העיון.

ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה
ירושלים תשל"א

הוא מביא את המעשה הזה אל תודעתנו, ומאזן את המעשה הזה

במחשבתנו, ומאזן את המעשה הזה

במחשבתנו, ומאזן את המעשה הזה

כל הזכויות שמורות
Printed in Israel

נדפס בהשגחת הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית לארץ-ישראל
בדפוס אלפא, ירושלים

הקדמה למהדורה השנייה

בעזרת השם זכינו, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה שליד ההסתדרות הציונית העולמית ואנכי, למהדורה שנייה של הספר. סימן טוב הוא לספר שהוא ממלא צורך חיוני.

במהדורה השנייה קצצתי באי־אלה קטעי מובאות ונתתי במקומם דברים משלי. מן הנסיון למדתי שזה עשוי להקל על הבנת הלומד והמעייין.

תודתי נתונה למר אל עזר שרביט, שטיפל במסירות בהוצאת המהדורה השנייה, עבר על החומר והעיר הערות חשובות.

אני תפילה ותקוה, כי המהדורה השנייה תתקבל ברצון, וכי אזכה להוציא את יתר חלקי "עמודי המחשבה הישראלית". הכרך הרביעי, על משנת רבי שלמה אבן גבירול, בצירוף מבוא על שיטת פלוטינוס, נמצא בהכנה.

המחבר

למהדורה השנייה

בהוצאת המהדורה החדשה התחשבנו בצורך להתאים את הספר לתפקיד שעליו למלא כספר־עזר לתלמידים ולמשתלמים, למעיינים ולחוקרים.

מלבד תשומת־הלב שניתנה ברציפות עקבית לצד הלשוני והתחבירי, צוינו המקורות והושלמו הפרטים ביחס לכל פסוק, מאמר, רעיון או אימרה המוזכרים בספר, החל במקרא ובתלמוד, הבבלי והירושלמי, ועד לספרות הרבנית, ספרות הקבלה וההסידות.

כמו־כן ניתנה הדאגה לחיזוק הקשר בין דברי המחבר לבין מקורותיהן של כל המובאות, שמספרן רב למדי בשני כרכי הספר. בסיומי דבריו של המחבר סומנו בכל מקום (בסוגריים) המקומות־המקורות של כל קטע הבא אחריו. האפשרות שניתנה בכך לקורא למצוא בקלות כל קטע בספר־המקור שלו יש בה משום מילוי אחת ממגמותיו האנתולוגיות של הספר. בסוף כרך ב יודפס מפתח שמות האישים המוזכרים בשני כרכי הספר.

*

המחלקה רואה חובה לעצמה להביע בזה את תודתה למר אל עזר שרביט על מסירותו ומאמציו בהכנת המהדורה הזאת.

ד"ר חיים חמיהל

המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה

ירושלים ת"ו, כסלו תשל"א

למשפחתי, ולכל הנפש היקרה לי,
שנספו בשואת יהדות פולין
לזכר עולם

המחבר

תוכן הספר

חלק ראשון

מבוא כללי:

לתולדות המחשבה הדתית בישראל

ספר ראשון

רבנו סעדיה גאון: אמונות ודעות

ספר שני

רבנו בחיי: חובות הלבבות

ספר שלישי

רבי יהודה הלוי: הכוזרי

דברי פתיחה

מאת הרב זאב גולד ז"ל

עם ישראל הוא עם הספר. בנו בחר לו האל יתברך ויתעלה לעם סגולה מכל העמים ונתן לנו את תורתו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו. קודשא ב"ה ואורייתא וישראל חד. אלוקינו אלוקים חיים ומלך עולם הוא נצח ותורתו נצחית. ולפיכך העם אשר בו בחר האל לתת לו את הספר הנצחי והאלוקי הוא עם הנצח. אמרו חז"ל: "חרות על הלוחות" — אל תקרי חרות אלא חירות ממלאך המות.

ספר התורה איננו ספר פילוסופי, שכלני וספקולטיבי. כל מה שכתוב בו בא אלינו בהתגלות האלוקית מעל הר-סיני. זהו יסוד כל היסודות של אמונת-ישראל. "אתה נגלית בענן כבודך על הר קדשך לדבר עמם; מן השמים השמעת קולך ונגלית עליהם בערפלי טוהר, בהגלותך עלינו על הר-סיני ללמד לעמך תורה ומצוות".

גם האמונה באלוקים מבוססת על התגלות אלוקית. לא האמין העם הישראלי באלוקים על-ידי הנסים והנפלאות שעשה עמנו, אלא על-ידי מעמד הר סיני — אומר הרמב"ם ז"ל. ישראל איננו שואל: "היש אלקים בקרבנו אם אין". מציאות ה' היא דבר כל-כך פשוט, טבעי והכרחי, עד שאין לו צורך בחקירות ובביקוש ראיות. הפסוק הראשון בתורה הוא "בראשית ברא אלוקים", אמנם, בימי תלמי המלך (הביבליופיל הגדול תלמיאוס פילדלפוס) כאשר נדרשנו לתרגם את התורה יוונית על-ידי שבעים זקנים, נתן אלוקים בלב כל אחד ואחד מן המתרגמים לכתוב יוונית "אלוקים ברא בראשית" במקום "בראשית ברא אלוקים".

ובזה הבדל יסודי בין התפיסה היהודית לתפיסה היוונית. אין היהודים דורשים במופלא מהם. המלה "אלוקים" כשמופיעה בהתחלה דורשת הסבר: מה זה אלוקים, מה מהותו, מיהו, איפה נמצא? ועוד כמה שאלות, שהן למעלה מן השכל האנושי. תורת ישראל מתחילה בבריאה, דבר הנראה לעינים, מובן לכל, ומזה — מהבריאה — בא האדם לשאלה: מי ברא אלה? והתשובה הכי פשוטה והכי מתקבלת על הדעת היא: אלוקים. ומכיון שאני הנני חלק מהבריאה אין לי הרשות לדרוש לדעת את מהותו של הבורא. מציאותו היא חיובית, כי אם אני נמצא וכל אשר מסביב לי נמצאים, בוודאי הממציא חי

וקיים ומחויב המציאות. אבינו הראשון, אברהם העברי, בצאתו החוצה נשא — לפי האגדה — את עיניו וראה את השמים, השמש והירח וכל צבאם, וקרא: הנה בירה דולקת! מיהו בעל הבירה? מיד הציץ עליו הקב"ה ואמר: אני בעל הבירה! גישת היהדות אל האלוקות היא גישה אפוסטריורית (מן המאוחר אל המוקדם). לפיכך בתורה העברית האוריגינלית כתוב "בראשית ברא אלוקים", ובתרגום היווני: "אלוקים ברא בראשית".

דבר יסודי זה עובר כחוט השני על פני כל התורה כולה. הנה אדון כל הנביאים, אחרי מעשה העגל, בקש מאת הקב"ה: "הראני נא את כבודך", כדי ללמד דעת את העם להשכיל ולהבין את מהותו של הבורא יתברך. ועל זה ענה לו הקב"ה: "לא תוכל לראות את פני, כי לא יראני האדם וחי". ברם ה' יעץ לו עצה הגונה: "אני אעביר כל טובי על פניך... וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם... והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור ושכותי כפי עליך עד עברי. והסירותי את כפי וראית את אחורי ופני לא יראו" (שמות לג, יח—כג).

וכך הוא ההסבר: אי אפשר לאדם להכיר את הבורא יתברך אלא על-ידי הבריאה, מהמפעל אתה מכיר את הפועל, מהיצירה את היוצר. וזהו "הנה מקום אתי ונצבת על הצור". פירוש: אני — היינו האני האלוקי — בא לידי ביטוי על-ידי היצירה, לכן "ושמתיך בנקרת הצור", שאף הוא, אדון כל הנביאים, הוא חלק מן הבריאה, ובכל זאת הלא הוא כתר הבריאה כולה. וזה שהקב"ה מעביר לפניו את כל טובו, את כל הטוב שבבריאה: "וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם", שבזה הוא מכיר את הקב"ה כאל חנון ורחום. "ושכותי כפי עליך עד עברי" — היא ההרגשה, שכל הפעולות הן מידו הגדולה; "והיה בעבור כבודי" — אחרי הפעולות והמעשים הללו, "וראית את אחורי" — ההרגשה הברורה והוודאות של מציאות האל היחיד והמיוחד אדון כל.

זוהי כל התורה כולה ואידך פירושא הוא, זיל גמור. אמנם מדי פעם בפעם נתווספו עדים אשר העידו על הקשר המיוחד בין אלקי ישראל ועמו, והן העובדות ההיסטוריות, הנסים והנפלאות אשר עשה עמנו אלוקים: "אנוכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (שמות כ, ב). על-ידי הנסים הללו נתחזקה האמונה לא רק באלוקי העולם, כי אם גם בהשגחתו הפרטית על ישראל עמו.

עברו זמנים ועידנים שלא שמנו לב לחקירות ספקולטיביות של היוונים. וכמו הצדיקים לעתיד לבוא טיילנו עם אלוקינו בגן-עדן היהדות והורינו עליו באצבע: הנה אלוקינו זה! רק לפני אלף שנים בערך התחיל הדור לסור מן הדרך אשר סללו לפניהם אבותיהם. רבים מבני עמנו נגררו אחרי תרבות העמים אשר בתוכם ישבו. אז קם מושיע ליהדות, רבנו סעדיה האפיומי ז"ל וכתב את ספרו הגדול "אמונות ודעות" להוכיח, שכל האמיתות אשר מנסים

הפילוסופים לגלות לעיני העמים על-ידי המחקרים הספקולטיביים, כבר נתגלו לאבותינו במעמד הר-סיני ועל-ידי הנביאים חוזי-יה.

רבנו סעדיה עשה בדיוק מה שעשה לפניו השופט עחניאל בן קנו. כאשר נשתכחו הלכות התורה שבעל-פה בימי אבלו של משה, החזירם בן קנו בפילפולו. כך החזיר רבנו סעדיה את יסודות אמונת-ישראל לעם ישראל בהוכיחו לעיני כל העם שלא הצליחו הפילוסופים להעלות שום דבר שיסתור את דברי התורה.

נקט בשיפולי גלימי של רבנו סעדיה חכם וחסיד כולל אחד והוא רבנו בחיי הספרדי ז"ל. הוא שילב את הפילוסופיה עם מוסר היהדות. בראשונה עמל להורות, כי אכן יש אלוקים, ואחר-כך חקר ודרש: "מה ד' אלוקיך דורש ממך". הוא השתדל לבסס את חובת הלבבות, לטהר ולזכך את המחשבה, לצרף את הבחינות ולברר את המדות. אחר-כך תאר רבנו בחיי את חובות האיברים ואת המעשה אשר יעשה.

אחריו קם הלוי רבי יהודה ז"ל ובהוכחות פילוסופיות הראה שאין האדם יכול להסתמך על שכלו בלבד. האדם קרוץ מחומר, ימיו ספורים וקיומו בעולם מוגבל ובלתי בטוח, אין אדם כזה יכול לחדור להבין את סוד האלוקים האין-סופי והנצחי. השכל וההגיון הם רק משרתי עליון להשכיל ולהבין את האדם במה להאמין ובמה להמנע מלהאמין, למען לא יהיה פתי מאמין לכל דבר, והאמונה שלנו תהיה אמונה צרופה וטהורה כאשר ניתנה מהאלוקים. אמנם האיש משה הגדיל מאד לעשות, הוא האדם הגדול בענקים, הנשר הגדול בעל הכנפים, רבנו הרמב"ם ז"ל. בימיו היתה מבוכה גדולה מאוד, ורבים מבני הדור ההוא עזבו את דרך אבותיהם, ובזו כי זקנה אמם ואומתם. ויקם האיש משה וינער את חצניו ויושיע את ישראל ואת גבוכי הדור. שם משה לפני בני-ישראל את התורה כהלכה ברורה ופנה לנבוכים ויוכיח להם בספרו מורה נבוכים, כי גם אדון הפילוסופים, למרות שלא עמדו רגליו על הר-סיני ולא היה מצווה מאת האל יתברך על התורה, כיוון אף הוא בשכלו הבהיר אשר חנן אותו אלוקים לדעת משה איש האלקים אדון כל הנביאים.

וכך הלך הרמב"ם מנקודה לנקודה בדרך המחשבה הפילוסופית ואמר כרבנו הקדוש בשעתו על אנטונינוס אסוירוס קיסר רומי: "דבר זה אמר לי אנטונינוס ומקרא מסייעו" (סנהדרין, צא, ב). כן הוכיח הרמב"ם, שהרבה דברים אשר השיג אריסטו היווני בשכלו נתגלו למשה על הר-סיני.

כמו רבי בשעתו אשר הכריז "עת לעשות לד' הפרו תורתך", כך גם מצא הרמב"ם בשעתו שנבוכי הדור זקוקים להוכחות פילוסופיות, לחזק את האמונה בתורה שנתן לנו אלקים בחסדו הגדול על-ידי נביאו נאמן ביתו.

חכמי ספרד הצטיינו במחקר הפילוסופי לחיזוק האמונה, כי הדור ההוא היה זקוק לכך. לא כן חכמי צרפת אשר האמונה הפשוטה היתה גר לרגלם. הם מאנו במחקרים וילכו לתומם ויתחזקו באמונתם התמימה.

רבנו יוסף אלבו ז"ל, אחרון הפילוסופים, לא בא להוסיף על הראשונים, אלא היה המאסף לכל המחנות. הוא עשה מעין סך-הכל מכל דעות חכמי-ישראל, והגדיל לעשות בסיכומו העשוי באמנות גפלאה וישם בשכלו הבהיר ובסגנונו הנפלא את כל השיטות לפנינו כשולחן ערוך.

מני אז ועד היום נדמה שלא יצר עם ישראל הרבה בשדה הפילוסופיה. עיקר עיסוקו בתורה היה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, לקרב את לב ההמונים לאביהם שבשמים ולעורר למוסר את אזניהם. ואם גם אחד, אשר ממעי יהודה יצא, התעמק במחקרים ספקולטיביים והעז לגשת אל הערפל אשר שם אלוקים, קצץ בנטיעות, הציץ ונפגע והפיץ דעות שהן בניגוד לתורת-ישראל, עד שרבני הדור שמו עליו שמתא.

וכך עברו דורות רבים אשר לא חקרו ולא דרשו מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור, כי התהלך אלוקים בקרבם וידבקו בו ובתורתו, ובהיותם בארץ אויב, הם לא עזבוהו ולא הפרו את בריתם אתו. וכך היה עד המאה הי"ט, כאשר פתאום נגה עליהם האור המתעה של התרבות המערבית, ויפרו את הברית עם אלוקיהם, וימירו את כבודו ללא הועיל ויתבוללו בין העמים.

ואף אלה אשר נשארו דבוקים בעמם ואת ארצם אהבו, אף הם עזבו את אלוקי אבותיהם, ויבדו מלבם תרבות ישראלית אשר לא כדת משה וישראל וילכו מדחי אל דחי. והעם אשר בו בחר האל יתברך לו לעם, ואשר לו אלוהים קרובים אליו והוא חכמתו ובינתו לעיני כל העמים; העם הזה אשר נועד להיות אור לגוים, פנס לכל האומות, נטה מן הדרך אשר הלכו אבותיו, ירד מן הפסים ויפר את הברית עם אלוקיו, ומגוי קדוש הפך לעם חילוני.

לא הועילו כל הנסים והנפלאות אשר ראו בעיניהם בזמן האחרון כאשר הקים אלוקים אותנו מחדש לו לעם, ונתן לנו ניר בארץ הקודש. טחו עיניהם מראות את אור הגאולה אשר בא בעזרת צור-ישראל וגואלו, ותהי חיתת אלוקים על העמים וברחו מפני בני-יעקב, גם החזיר לנו ראשית עטרת מלוכה. וזוהי רק ראשית צמיחת גאולתנו ויהי לבס.

אבל העם לא האמין בד' ולא ראה את ידו הגדולה ויאמר: "רק כוחנו ועוצם ידינו עשה לנו את החיל הזה". וכן הולך הדור הזה ומתכחש ליהדות ומסורת אבות בארץ ובגולה. והסכנה מרחפת מעל לראשנו, שכשם שהיינו לפנים העם האלוקי הקלאסי, כך נרד להיות לעם המצטיין בכפירה ובחילונות. אמרתי: אשא עיני על ההרים מאין יבוא עזרי, עזרי מעם ד' עושה שמים וארץ, אל תקרי אל ההרים, אלא אל ההורים, אשר הורו לנו את דרך האמונה.

חפשתי בנרות אחרי איש אשר רוח בו, בעל כשרונות ובעל סגנון קל ומודרני, אשר יערוך לפנינו קצור שולחן ערוך פילוסופי. חפשתי ומצאתי רב גדול בתורה, חכם וסופר וחוקר, אשר נתן לו האלוקים לשון לימודים, הוא ידיד לבי הרה"ג המצוין ר' שמחה בונם אורבאך שליט"א, רב בטבעון בארצנו הקדושה. הטלתי עליו את הנטל הקדוש הזה ובקשתיו שיקבל עליו את המשא הזה

באהבה, לסדר אנתולוגיה מחמשת עמודי התווך של הפילוסופיה הישראלית ויכתוב ספר תמציתי מחמשת הספרים הגדולים: האמונות והדעות לרבנו סעדיה גאון; חובות הלבבות לרבנו בחיי הספרדי; הכוזרי לר' יהודה הלוי; מורה נבוכים להרמב"ם; ספר העיקרים לר' יוסף אלבו, זכר חכמים גדולים לברכה.

הרב שמחה בונם אורבאך הצליח לבאר בקצרה את עיקרי שיטתו של כל אחד ואחד מן הפילוסופים הללו. מטרת הספר התמציתי הזה היא בעיקר לעורר ספיקות בלבבות הכופרים ולערער את אמונתם בתורת הכפירה, כדי שיתחילו להבין שאינם מבינים. אין תכלית הספר להיות למורה נבוכים, כי אם לגבוך את המורים והמורדים בד' אלוקי ישראל המוליכים את העם בדרך-לא-דרך ללא תורה וללא אלוהי אמת.

הרב אורבאך השקיע בחבור זה כוחות נפשיים עצומים, ושם לילות כימים. הוא הביא לפני את כתב-היד ועברתי על חלק גדול בעיון רב. ואני מקווה שהשי"ת החונן לאדם דעת, שמר את המחבר משגיאות בפרשו את הפילוסופיה הישראלית של חמשת רבותינו הגדולים לפני הדור הצעיר למען עורר בו מחשבות וגעגועים לתורה ולמורשת אבות. וזכות גדולה תהיה למחבר הרה"ג שליט"א ולמחלקה לחנוך ולתרבות תורניים בגולה של הסוכנות היהודית, המוציאה את הספר היקר הזה לאור, אם הספר יתרום להאדרת האמונה בשכבות רחבות של בני-עמנו, ויקרבם לאבינו שבשמים.